

XVIII
a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Valstybė. Kultūra. Edukacija

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Valstybė. Kultūra. Edukacija

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2015

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ

Vilniaus universitetas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: *rstukiene@mail.lt*, *stukiene@istorija.lt*

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2015

© Straipsnių autoriai, 2015

© Lietuvos istorijos institutas, 2015

ISBN 978-9955-847-94-6

ISSN 2351-6968

PRATARMĖ

*Kokie gyventojai, tokia ir tėvynė. Kokia ugdoma
jaunoji karta, tokie esti ir gyventojai.*

Joachimas Liutauras Chreptavičius¹

1781 m. rugpjūčio 30 d., kreipdamasis į Vilniaus universiteto profesūrą ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pagrindinių mokyklų rektorius, Lietuvos pakancleris, Edukacinės komisijos narys Joachimas Liutauras Chreptavičius (1729–1812) pažymėjo, jog, siekiant sustiprinti tėvynę, būtina iš esmės pagerinti tautos, ypač jaunosios kartos, ugdymą, o mokslo žinias privalu kuo plačiausiai skleisti tarp įvairių luomų gyventojų. Neatsitiktinai citata iš šios, Apšvietos epochos idėjų recepciją Lietuvoje atspindinčios kalbos skaitytojams atveriamas antrasis tęstinio leidinio *XVIII amžiaus studijos* tomas. Leidinys skiriamas valstybės švietimo sistemos pertvarkai ir sociokultūriniais pokyčiams aštuonioliktojo šimtmečio Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje aptarti. Pagrindinė teminė leidinio ašis – 1773 m. spalio 14 d. įsteigtos pirmosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės švietimo ir mokslo administravimo institucijos – Edukacinės komisijos – veikla bei jos poveikis visuomenės raidai. Greta švietimo istorijos leidinyje ir toliau plėtojama pirmajame tome pradėta sociokultūrinių pokyčių tema, kuri sutelkiama į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų istorijos problematiką.

Leidinio pirmajame skyriuje, pavadintame „Valstybės švietimo politika ir Edukacinė komisija XVIII amžiuje“, publikuojami septyni moksliniai straipsniai, aprėpiantys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietimo sistemos reformų idėjų genezę Augusto III valdymo laikotarpiu, Lietuvos karo mokyklų absolventų vaidmenį XVIII a. antrosios pusės valstybės reformoms, Edukacinės komisijos veiklą ir šios veiklos vertinimą bei Vilniaus universiteto profesorių indėlį į mokslo ir kultūros raidą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Bajoriškosios visuomenės pasirengimą švietimo sistemos reformai atskleidžia išsamia pavietų seimelių instrukcijų analize parentas Andrejaus Macuko tyrimas. Autorius argumentuotai įrodo, kad jau Augusto III valdymo laikotarpiu visuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose bajorija reikalavo Seime patvirtinti finansavimą pijorų mokykloms ir Vilniaus universitetui, taip pat sulyginti Krokuvos ir Vilniaus universitetų teises, tačiau laikas šioms reformoms įgyvendinti dar nebuvo atėjęs.

¹ Cituojama pagal: Arnoldas Piročkinas, Algirdas Šidlauskas, *Mokslas senajame Vilniaus universitete*, Vilnius: Mokslas, 1984, p. 100.

Į karo mokyklų istoriją per bendrosios švietimo sistemos raidos prizmę pažvelgęs Valdas Rakutis atskleidžia, jog didelės įtakos visos valstybės vystymuisi turėjo Lietuvos generolo leitenanto Adomo Kazimiero Čartoriskio vadovaujamo Varšuvos kadetų korpuso absolventai, tarp kurių minėtini Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorai inžinierius ir generolas Tadas Kosciūška (*Tadeusz Kościuszko*), karininkas, politikas ir dramaturgas Julianas Ursinas Nemcevičius (*Julian Ursyn Niemcewicz*), pulkininkas Juozapas Jelenskis, administratorius ir valstybininkas Jonas Horainas ir kiti.

Aldonos Prašmantaitės atlikta Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų dvasininkijos santykio su Edukacine komisija analizė parodo, kad ši pasaulietinė institucija savo kuriamam edukacijos modeliui įgyvendinti vykusiai išnaudojo tiek administracines Katalikų Bažnyčios struktūras, tiek intelektualinį potencialą. Tuo tarpu Wioletta Pawlikowska-Butterwick ir Richardas Butterwickas-Pawlikowski, sugretinę dvi įtakingiausias Vilniaus asmenybes – vyskupą Ignotą Jokūbą Masalskį ir universiteto rektorių, astronomą Martyną Počobutą, – siekia atsakyti į klausimą, kas lėmė išskirtines karališkojo astronomo pozicijas tiek Vilniuje, tiek ir visoje Lietuvoje paskutiniaisiais XVIII a. dešimtmečiais.

Edukacinės komisijos vykdyta universitetų reforma pristatoma Janinos Kamiškos straipsnyje, o šią informaciją papildoma medicinos mokslo raidai skirtas Arnaud Parent straipsnis, atskleidžiantis trijų prancūzų gydytojų Jeano-Emmanuelio Gilibert'o, Nicolas Regnier ir Jacques'o Briotet veiklą Lietuvoje.

Viešosios nuomonės formavimas ir periodinė spauda kaip reklamos priemonė analizuojama Magdalenos Šlusarskos straipsnyje „Edukacinės komisijos veiklos atspindžiai Lietuvoje *Vilniaus laikraščiuose*“.

Antrajame knygos skyriuje „Ugdymo tradicijos ir kaita“ analizuojamas lavinimas namuose (Jolita Sarcevičienė), architektūros mokymas neuniversitetinėse Lietuvos mokyklose (Rasa Butvilaitė) bei moters vaidmuo formuojant tautinę tapatybę Edukacinės komisijos laikais (Olga Mastianica). Dariuszo Rolniko straipsnyje „Lietuva ir Karūna apie edukacijos reformą. Mokykliniai metai Stanislovo Augusto laikų Lenkijos ir Lietuvos valstybės piliečių atsiminimuose“ gausiais šaltiniais iliustruojamas bajorijos požiūris į Edukacinės komisijos laikų mokymo sistemą.

Jono Drungilo straipsnis „Pamirštos kilmės labirintuose: Nagurskių giminės atvejis XVIII a. antrojoje pusėje“, nors ir nėra tiesiogiai susijęs su švietimo Lietuvoje istorija, parodo, kaip svarbu buvo bajorijai įtvirtinti ir išlaikyti savo giminės genealoginę savimonę.

Trečiajame leidinio skyriuje „Miestų istorijos kontekstai“ publikuojami moksliniai straipsniai, įvairiais aspektais atskleidžiantys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų istoriją. Gintauto Sliesoriūno straipsnio centre – XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje Vilniuje vykusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės

Vyriausiojo Tribunolo sesijos, kurios analizuojamos per politinių grupuočių kovos prizmę. Miestų teisės ir miestų savivaldos klausimai aptariami baltarusių mokslininkų Maksimo Makarovo ir Inos Sorkinos straipsniuose. M. Makarovas, išanalizavęs Polocko miesto valdymo struktūrą, prieina prie išvados, kad XVIII a. miesto teisminė valdžia aprėpė tik dalį Polocko pirklių ir amatininkų. Didžioji dalis miestiečių buvo pavaldūs bajorų ir dvasininkų jurisdikcijai. Pagrindinis dokumentas, reguliavęs miesto valdžios veiklą XVIII a., tebebuvo Vladislavo Vazos privilegija, suteikta Polockui dar 1633 m. kovo 11 d. Polocko vaito pareigos visą XVIII a. priklausė Polocko vaivada.

I. Sorkina, remdamasi Kapyliaus miesto pavyzdžiu ir į istorinę apyvertą įvesdama naujus archyvinius šaltinius, parodo, jog Kapyliaus miestiečiai tiek XVIII a. pabaigoje, tiek ir visą XIX a. aktyviai siekė išlaikyti teises, kurios jiems buvo suteiktos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, t. y. asmens laisvę, laisvę nuo baudžiavinių prievolių ir miesto statusą. Šis straipsnis naujais duomenimis papildo Rimanto Jaso ir Mečislavo Jučo dar XX a. 7-ajame dešimtmetyje pradėtus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestiečių siekių išlaikyti savivaldą Rusijos imperijos sąlygomis tyrimus.

XVIII a. antrosios pusės Kauno pertvarkymai, pakeitę šio miesto kraštovaizdį, aptariami Liudo Glemžos straipsnyje. Autorius susitelkia ties miesto rotušės rekonstrukcijos problematika bei naujais duomenimis papildo užvažiuojamųjų namų miesto svečiams – austerijos – statybos istoriją.

Meno ir komercijos ryšys XVIII a. Lietuvoje analizuojamas Linos Balaišytės darbe, skirtame dailininko darbo ir užmokesčio už jį problematikai. Iš socialinės ir ekonominės perspektyvos aptarusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dailininkų veiklą autorė prieina prie išvados, jog esant neišplėtotai meno rinkai Lietuvoje dailininkai nekurdavo laisvai, bet dirbo pagal užsakymą. Užmokesčius dažnai diktavo kiekybiniai kriterijai (kūrinio dydis, figūrų skaičius ir pan.), tačiau finansinį įvertinimą taip pat lemdavo dailininko kvalifikacija, statusas, ryšiai su įtakingais užsakovais.

Antrajame *XVIII amžiaus studijų* tome publikuojami straipsniai ne tik atskleidžia edukacinės sistemos pokyčius Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, bet ir paliečia švietimo įtakos kultūriniais bei socialiniams procesams problemą, atverdami kelius tolimesniems šios problematikos tyrimams.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė
Vilnius, 2015 m. gegužė